

Тема 6. Українські землі під владою Литви, Польщі та інших держав, їх соціальний та культурний розвиток у II пол. XIV - I пол. XVII

1. Боротьба Польщі та Литви за Галицько-Волинську спадщину.

Впродовж XIV-XV ст. між могутніми сусідами розпочалася боротьба за оволодіння Україною. Після смерті Юрія-Болеслава II король Польщі вступив у Галичину. Йому вдалося оволодіти кількома фортецями. У Львові поляки пограбували княжий палац на Високому Замку. Проте, не маючи сили, польське військо відступило.

Тим часом волинське боярство, шукаючи собі князя, спинилося на кандидатурі **Любарта Гедиміновича**, який вважався спадкоємцем Юрія-Болеслава II. Обираючи Любарта, волиняни розраховували на підтримку Литви у боротьбі з татарами та угорськими й польськими феодалами. Протягом 50-60-х років XIV ст. між Польщею й Литвою точилися війни за Галичину й Волинь. В **1387 р.** Галичина остаточно відійшла до Польщі. Волинь залишилась частиною Великого князівства Литовського. Найбільше просування Великого князівства Литовського на українські землі спостерігається в період правління Великого князя литовського і київського **Ольгерда**.

У **1362 р.** Ольгерд розпочав приєднання Київської і Подільської земель, що спричинило зіткнення з татарами. Близько **1362 р.** відбулася знаменита переможна битва українсько-литовських військ Ольгерда з татарами на р. **Сині Води**. Після Синьоводської битви також було приєднано Поділля (1363), на якому стали князувати князі **Коріатовичі**, та степову Київщину. Загалом володіння Русько-Литовського князівства розширено далеко на південь: на Дніпрі – до порогів, а на Дністрі – до його чорноморського гирла. У другій половині XIV – першій половині XVI ст. **більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського**

Мал. 1. Князь Данило Острозький у битві на Синіх Водах.

Політика Литви і Польщі щодо українських земель мала відмінності. В Галичині польська влада відразу почала нав'язувати власний політичний устрій, культуру та релігію. У **1434 р.** скасоване автономне становище Галичини, відмінене давньоукраїнське право та судочинство. Галицьке боярство було урівняне в правах з польською шляхтою. Тут утворено **Руське воєводство** (з центром у Львові). У **1462 р.** утворене **Белзьке воєводство**.

Інша ситуація спостерігалась на українських землях, які опинилися в складі Литви. Литовці зазнали надзвичайно сильного культурного і релігійного впливу з боку східнослов'янських народів. Вони переймали українську військову організацію, адміністративний устрій, систему господарювання. «Руська правда» стала джерелом литовського права. Панувала в князівстві руська мова. Чимало литовських князів приймали православ'я, брали шлюб з представницями українських, російських, білоруських князівських родин. Велике князівство Литовське називали Литовсько-Руським, або Литовською Руссю.

Зміна в автономному становищі українських земель відбулася після укладення Кревської унії та подій, спричинених нею. **Кревська унія** між Польським королівством та Великим князівством Литовським (1385) передбачала об'єднання Польщі і Литви в єдину державу і підкріплювалася укладенням шлюбу польської королеви Ядвіги і литовського князя Ягайла.

На практиці повного об'єднання Литви та Польщі не відбулось. Кревська унія стала реальною загрозою державній самостійності Великого князівства Литовського. Це викликало гостре незадоволення місцевої знаті.

Згідно з *угодою в Острозі 1392 р.*, Вітовт, двоюрідний брат Ягайла, фактично став великим князем литовським.

Вітовт провадив активну політику ліквідації уділів на українських землях. В результаті Волинь, Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщина перейшли під безпосереднє управління намісників Вітовта. Однак на українських землях зберігалися старі форми самоврядування, місцевий суд. Урядовою мовою залишилася книжна білорусько-українська. Значний вплив мало православ'я.

Союз Литви і Польщі сприяв перемозі над спільним ворогом – Тевтонським орденом. Вирішальною була *Грюнвальдська битва*, яка відбулася *13 липня 1410 р.* Союзне військо, до складу якого входили також білоруси, росіяни, татари, чехи, розгромило хрестоносців, котрим допомагали 22 держави Західної Європи. Блискуча перемога під Грюнвальдом призвела до занепаду Тевтонського ордену.

Мал. 3 . Галицькі корогви у Грюнвальдській битві.

Після Грюнвальдської битви становище Вітовта як незалежного володаря знову зміцнилося. Політичну незалежність Литви закріпила *Городельська унія 1413 р.*, якою було визнано литовську державність на чолі з великим князем.

2. Остаточна ліквідація автономії українських земель

У 1470 р. завершено уніфікацію українських земель шляхом скасування Київського князівства. Після смерті київського князя *Семена Олельковича*, незважаючи на законні претензії Олельковичів, їх було усунуто, а воєводою (намісником) призначено литовського магната *Мартина*

Гаштольда (Гаштовта). Близько року тривала боротьба киян проти призначення Гаштольда, якого не хотіли впустити в місто. Неприйняття викликали не національність чи релігійно-обрядова приналежність воєводи, а сам факт приниження Києва, який, з огляду на традицію, заслуговував на князівську гідність бодай у вигляді удільного князіння. Гаштольд здобув Київ за допомогою війська, однак, не знайшовши підтримки серед міського українського населення, у **1475 р.** повернувся у Литву.

У **1480 р.** київським воєводою призначений киянин **Іван Ходкевич**. Таким чином, Київське князівство (останнє з-поміж інших земель) стало звичайною провінцією Великого князівства Литовського, позбувшись князівської гідності. Після ліквідації **Волинського (1452) і Київського (1470) князівств, на їх місці створено Київське, Брацлавське і Волинське воєводства, які управлялися великокняжими намісниками - воєводами**. Воєводства склалися з повітів, а повіти - з волостей.

3. Створення Кримського ханства

Вперше татари появилися на території Криму у **1223 р.**, під час першого розвідувального походу монголо-татар проти половців та Київської Русі. Проте довго вони не затрималися у Причорноморських степах та Криму. Після розгрому монголо-татарами Київської Русі Крим безпосередньо увійшов до складу **Золотої Орди**. На його території було створено улус із центром у місті Солхаті (нині Старий Крим), на який поширювалася влада ханів Золотої Орди.

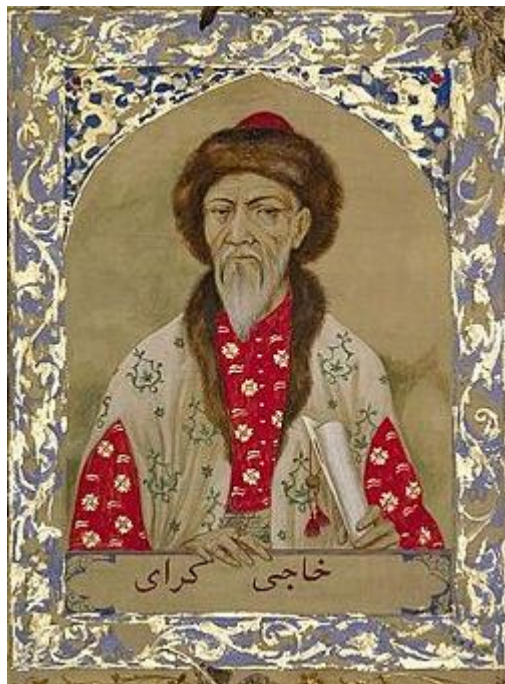
Безперервні війни у Малій Азії та на Кавказі зумовили у XIII ст. переселення вірмен у Кримські міста. Відновлення монголо-татарами шовкового шляху зумовило появу на узбережжях Криму італійських торгових факторій. Головними посередниками в торгівлі між Сходом і Заходом стали генуезці. Ключовим центром генуезької торгівлі стає **м. Кафа**, засноване в другій половині XIII ст. на місці давньої Феодосії.

Генуезці не цуралися работоргівлі і незабаром Кафа стає головним невольничим ринком усього Північного Причорномор'я. Також генуезькими факторіями стали Чембано (Балаклава), Солдайя (Судак), Боспоро (Керч), Тана в гирлі Дону та ін.

Давня назва Кримського півострова звучала як "Таврія". Татарською "Кири́м" означає "рів", "укріплення. Саме так татари називали столицю Кримського улусу, місто Солхат. У XIV-XV ст. назва Крим поширюється на весь півострів, який на Перекопському перешийку було укріплено фортифікаційними спорудами.

Розпад Золотої Орди призвів до поступового відокремлення Кримського улусу з під її влади. Основним союзником кримських татар наприкінці XIV - в першій половині XV ст. у їх прагненні до незалежності

було Велике князівство Литовське. Литовським князям було вигідно на південних рубежах своєї держави мати невелике і дружнє їм Кримське ханство, аніж агресивну і сильну Золоту Орду. Майбутній Кримський хан **Хаджи Гірей**, народився у литовському м.Троках (нині Тракай). Своє право на Кримський улус Хаджи Гірей заявляв як нащадок Чингізхана. Опираючись на підтримку Великого князівства Литовського у **1428 р.** він розпочинає боротьбу за Крим. Проте лише у **1449 р.**, опираючись на підтримку найвпливовіших родів Ширінів і Баринів, Гаджи гірею вдається проголосити себе ханом. Цей рік прийнято вважати роком заснування Кримського ханства. Остаточнo ж самостійність від Золотої Орди Кримське ханство виборює у **1455 р.** Кримські хани розширюють територію ханства, підкорюють причорноморські степи та підпорядковують прибережні міста.

Мал. 4. Хаджи I Гірей - засновник Кримського ханства

Після смерті у **1466 р.** Гаджи Гірея між його синами розпочинається боротьба за владу. В неї втручається хан Великої (Заволзької) Орди і турецький султан Мегмед II, який теж хотів утвердитися в Криму. Заблокувавши для генуезьких кораблів протоки, 1475 р. турецькі війська пішли на штурм генуезьких міст. Із захоплених генуезьких міст Південного узбережжя Криму, включаючи столиці князівства Феодоро - Мангуп, було створено турецьку провінцію - **Кафський санджак**.

Новим Кримським ханом стає син Гаджи Гірея - Менглі Гірей, який у **1478 р. визнає васальну залежність від Османської імперії**.

4. Набіги татар на українські землі

Кримські татари сформувалися в результаті змішування монголо-татар з народами, які здавна проживали в Криму (кімерійцями, скіфами, греками,

готами, половцями, вірменами) та полоненими українцями, білорусами, поляками, росіянами.

Впродовж XIII - початку XVI ст. основою господарства кримських татар було **кочове скотарство**. Примітивне землеробство тільки зароджувалося. Кочове скотарство не забезпечувало мінімальних потреб татар, часто виникав голод. Тому єдиний спосіб забезпечити себе всіх необхідним татари вбачали у грабежі українських, білоруських, польських та російських земель.

Основу кримського війська складала **кіннота**, яка на той час була наймобільнішим військом Європи. Кримське військо у поході могло подолати за день до **120 км**. Така маневреність давала можливість раптово появлятися, грабувати і відходити за награбованим додому. Як правило в похід відправлялося до третини чоловічого населення Криму. Кожен воїн брав із собою **5-6 коней**, яких під час переходів постійно змінював, щоб не перевтомлювати їх. Частина коней ішла на їду. Традиційною у поході їдою для татар була конина нарізана на смужки і покладена під сідло коня. Підвищена температура під сідлом та кінський піт розмягшували м'ясо, яке згодом йшло в їду. Також на кожен десяток татари брали великий казан у якому варили м'ясо. Татари були **вмілими лучниками** і вогнепальною зброєю майже не користувалися. Обладунки високо цінилися серед них і використовувалися, як правило, знатними татарами.

Поступове зближення Кримського ханства з Московським князівством, яке ворогувало з Великим князівством Литовським, у другій половині XV ст. призвело до активних грабіжницьких походів татар на українські землі. Перший письмово зафіксований грабіжницький похід кримський татар на Галичину та Поділля датується **1474 р.** Доволі часто до походів кримських татар на українські землі спонукали московські князі, які визнали себе васалами татар і платили їм дань. Відволікаючи Велике князівство литовське та Польщу на боротьбу з татарами, Москва могла активно боротися за білоруські та українські землі з Великим князівством литовським. Так, **1 вересня 1482 р., заохочуваний великим московським князем Іваном III, Менглі Гірей, син Гаджи Гірея, напав на Київ і розгромив його. Захоплені у храмі Св.Софії в Києві золоті чаша й таріль були відправлені татарами в подарунок московському князю.**

Після цього, практично кожного року татари виряджали військові загони для грабежу українських земель. Інколи до них долучалися й турецькі підрозділи. Так, у **1489 р.** на Галичину вперше напали турки, які спустошили край та вивели у полон десятки тисяч жителів. **Основною метою грабіжницьких походів татар на українські землі було захоплення полону або ясиру.** Ці походи приносили значні прибутки турецькій імперії. Адже за кожного полоненого, якого проводили через укріплення на Перекопі турки брали податок. Більшість полонених продавалися на **невільничому ринку в**

Кафі. Доволі часто перекупниками живого товару виступали християни генуезці.

Україна зазнавала величезних демографічних втрат від татарських набігів. *Упродовж 1450-1556 р. татари грабували не менше 86 раз українські землі. За підрахунками демографів втрати України становили від 2 до 2,5 млн осіб.* Для порівняння чисельність населення США, за даними перепису 1790 р., становило 3,9 млн осіб.

Мал. 5. Орда повертається з ясиrom. Гравюра з угорської хроніки XV ст.

Основні терміни, поняття, імена:

1362 р. - битва українсько-литовських військ проти монголо-татар на р. Сині води і приєднання до Великого князівства литовського Київської і Подільської земель.

1385 р. - укладення Кревської унії між Польським королівством та Великим князівством литовським, почато об'єднання держав.

1387 р. - Галичина остаточно відійшла до Польщі.

1410 р. - 13 липня - перемога об'єднаних військ Польського королівства та Великого князівства литовського над Тевтонським орденом біля Грюнвальду.

1434 р. - скасоване автономне становище Галичини.

1449 р. - проголошення Хаджи Гірея ханом та створення Кримського ханства.

1462 р. - утворене Белзьке воєводство.

1471 р. - остаточна ліквідація Київського князівства.

1475 р. - захоплення турецькими військами в Криму генуезьких міст та знищення князівства Феодоро.

1478 р. - Менглі Гірей визнає васальну залежність від Османів, Кримське ханство стає васалом Османської Порти (турків).

1482 р. - 1 вересня - заохочуваний великим московським князем Іваном III, Менглі Гірей напав на Київ і розгромив його.

1489 р. - перша згадка про українських козаків у писемних джерелах.

Автономія - принцип самоуправління, право населення тієї чи іншої території самостійно вирішувати справи свого внутрішнього життя.

Битва на Синіх водах - битва у 1362 р. між військом Великого князя Литовського Ольгерда та монголо-татарськими військами за володіння українськими землями. Внаслідок перемоги князя Ольгерда українські землі було звільнено від монголо-татарського іга.

Воєвода - у Польщі та Литві королівський намісник у мирний час і воєначальник під час війни.

Воєводство - адміністративна одиниця у Великому князівстві Литовському та Польщі XV-XVIII ст.

Грюнвальдська битва - ключова битва між військами Тевтонського ордену та об'єднаною армією Великого князівства Литовського та Королівства Польського, яка відбулася 13 липня 1410 р. поблизу с.Грюнвальд. Союзне військо, до складу якого входили також білоруси, росіяни, татари, чехи, розгромило хрестоносців, котрим допомагали 22 держави Західної Європи. Перемога під Грюнвальдом призвела до занепаду Тевтонського ордену.

Експансія - процес захоплення чужих територій, ринків, джерел сировини; активне проникнення в будь-яку сферу суспільних відносин.

Кам'янець-Подільська фортеця - укріплення старовинного Кам'янця-Подільського, які охороняли підступи до міста. Довгий час вважалося, що Стару фортецю заснували в другій половині XIV ст. князі Коріатовичі. Проте новіші дослідження доводять історію фортифікаційних споруд до XI-XII ст. Та держава, яка контролювала Кам'янець-Подільський з його фортецею, фактично контролювала усе Поділля.

ПАНИРАДА - дорадчий орган при литовському князеві, що складався з представників найвизначніших родів.

Полонізація - політика Польської держави, спрямована на поширення польської мови, традицій, католицького віросповідання серед підкорених народів.

СТАРОСТА - представник великого князя, що здійснював управління староством.

СТАРОСТВО - частина державних королівських земель у Польщі та Великому князівстві Литовському.

Унія - форма об'єднання двох держав під владою одного монарха.

Ханський палац - родова резиденція кримських ханів династії Гереїв у Бахчисараї. Впродовж двох з половиною століть (з 1532 до 1783 рр.) Бахчисарайський палац був центром політичного, духовного та культурного життя кримських татар.

Хотинська фортеця - укріплення XIII-XVIII століть у м.Хотин на Дністрі. Бере свій початок від Хотинського форту, створеного у X ст. князем Володимиром Великим.

Ягайло - Великий князь Литовський, який одружився на польській королеві Ядвізі та уклав у 1385 р. з Польщею Кревську унію про об'єднання Великого князівства Литовського та Королівства Польського. За його правління у 1387 р. до Польщі було остаточно приєднано Галичину, укладено Острівську угоду 1392 р., Польща та Велике князівство Литовське перемогло у Грюнвальдській битві 1410 р. Тевтонський орден, укладено Городельську унію 1413 р. Вважається один з найвизначніших королів польських під іменем Владислав II Ягайло.

5. Особливості соціального устрою українських земель.

Занепад Київської Русі та Галицько-Волинської держави призвів до суттєвих змін в соціальній структурі українського населення. Насамперед змінилась роль української аристократії, яка поступилась своїми позиціями політичним елітам держав в які були включені українські землі. Кревська унія та поразка Свидригайла призвело до втрати українськими князями своїх позицій. Більше того, впродовж XV ст. відбувається поступове зближення князівської верстви з представниками інших привілейованих станів, таким чином формується єдиний привілейований стан - *шляхта*. Незважаючи на посилення процесів денаціоналізації окремі князівські роди *Острозьких, Вишневецьких, Корецьких, Чорторійських, Збараських* продовжують відігравати активну участь у державному управлінні.

Крім князів, до вищої верстви тогочасного українського суспільства належали *пани*, головною ознакою яких було володіння власною вотчинною землею. Найчисельнішим прошарком шляхетської верстви була дрібна шляхта - *зем'яни*. Основним заняттям зем'ян була служба у представників вищої шляхти. Проте поступово відбувався процес зuboжіння зем'ян і вони переходили до категорії *шляхти-голоти*.

Характерною рисою шляхетського стану, було його прагнення здобути собі загальні права і привілеї, оскільки князі мали такі права за фактом свого народження. Шляхта здобуває такі права на початку XVI ст., вони були закріплені в *Першому Литовському статуті 1529 р.* Згідно з ним шляхті було гарантовано що її не можна карати без суду. Варто зазначити, що на територіях Королівства Польського шляхта користувалась набагато ширшими привілеями, але на той час вона складалась переважно з етнічних поляків.

Духівництво продовжувало відігравати особливу роль в українському суспільстві, до духовного стану належала приблизно *десята частина всього населення*. Особливістю цього стану було те, що він не підлягав світському суду. На XV ст авторитет православної церкви був досить високим, але поступове поширення католицизму, особливо після інтеграції ВКЛ і Польщі призвело до послаблення позиції православних на українських землях. Актом, що засвідчив поділ суспільства за релігійною ознакою стала *Городельська унія 1413 р.*, згідно якої брати участь в державном управлінні могли лише католики.

6. Соціально-економічний розвиток.

Важливою рисою цього періоду стало зростання *феодального землеволодіння*. Земля була важливим джерелом збагачення. Всі державці обов'язково мусили відбувати за маєтки військову службу. Таке землеволодіння називалось *«державою»*. Всі бояри, які розпоряджались «державами», вели боротьбу за перетворення цих земель на спадкове володіння, тобто вотчину. Найбільшим землевласником був великий князь, князі й бояри становили феодальну аристократію. Від них залежали шляхтичі, міщани, селяни.

Господарство лишалося натуральним. Панський двір включав панський будинок, житла для челяді, господарські будівлі. До нього прилягали орні землі, сіножаті, пасовища, села з селянами. У панському дворі виробляли все необхідне для внутрішнього споживання.

Основною галуззю економіки залишалось *землеробство*. Інтенсивніше воно розвивалося в західних і північних українських землях, які менше потерпали від турецьких і татарських набігів.

Населення України займалося також *скотарством, городництвом, садівництвом, бджільництвом*. У лісових районах важливе місце посідали *рибальство й мисливство*. Важливою галуззю було млинарство.

Селяни жили громадами. Вони спільно володіли лісами, водами, випасами, орними угіддями. Очолювали громаду отамани, тіуни, десятники. Був «копний суд» — суд сільського сходу (копи).

У XV ст. поряд з вільними селянами були так звані *«непохожі»*, тобто прикріплені до панського маєтку. Відповідно до ступеня залежності

селянство поділялося на категорії: слуги, селяни-данники, тяглі, челядь. Значна частина слуг несла військову службу, що ставило їх у привілейоване становище. **Селяни-данники** не знали панщини, вони сплачували данину натурою. **Тяглі** відбували повинності у вигляді панщини. **Челядь** цілком залежала від свого власника і становила основну робочу силу панського господарства.

Феодали невпинно збільшували панщину. Селяни виходили на панщину зі своєю робочою худобою, сільськогосподарським реманентом.

Початок закріпачення селян. Протягом XV - першої половини XVI ст. в житті українських селян відбулись суттєві зміни, які полягали в обмеженнях особистої волі, поступовому закріпаченні. Саме на це час припадає розвиток магнатського землеволодіння, яке було зумовлене збільшенням експорту зерна у Західну Європу. Шляхта Галичини та Волині активно включається в процес фільваркового господарства, суть якого полягала у праці залежних селян, таке господарство було багатогалузевим та зорієнтованим на ринок. Першим відомим документом, який започаткував закріпачення селян, вважають рішення шляхти Галичини 1435 р. За ним селянин мав право піти від землевласника лише на Різдво, сплативши йому великий викуп. На українських землях у складі ВКЛ селян почали закріпачувати з 1447 р. згідно з привілеєм Казимира IV, згодом положення про обмеження особистих прав селян були закріплені у *Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р.*

Розвиток міст. Найбільшим містом був **Львів**, у якому мешкало 10 тис. жителів. Втративши колишнє політичне значення, **Київ продовжував відігравати роль духовного центру України**. Великими містами вважалися **Кам'янець, Перемишль, Холм, Кременець, Брацлав**. Міста поділялися на великокнязівські і приватновласницькі залежно від того, на чийй землі вони стояли. Населення сплачувало податки, виконувало різні повинності. Міщани намагалися позбутися залежності від урядовців і феодалів.

Держава також була зацікавлена в поширенні ремесел і торгівлі. З цією метою уряд видавав окремим містам грамоти на так зване **магдебурзьке право** (зразком була грамота німецького міста Магдебург). Населення цих міст звільнялося від управління та суду королівських або великокнязівських намісників, діставши право на самоврядування. Управління містом переходило до виборного **магістрату, який об'єднував раду і лаву. На чолі лави стояв війт. Раду очолював бурмістр**. Місто вносило до державної скарбниці податки. Самоврядування за магдебурзьким правом дістали Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Кременець, Житомир, Київ та інші міста. Загалом до XVIII ст. **228 українських міст користувались місевим самоврядуванням згідно отриманого магдебурзького права.**

Мал. 6. Львів. Гравюра 1618 р.

Ремесла зосереджувалися переважно в містах. Зросло число ремісничих спеціальностей. Ремісники об'єднувалися в цехи. Тих ремісників, що залишались поза цехами, називали *партачами*.

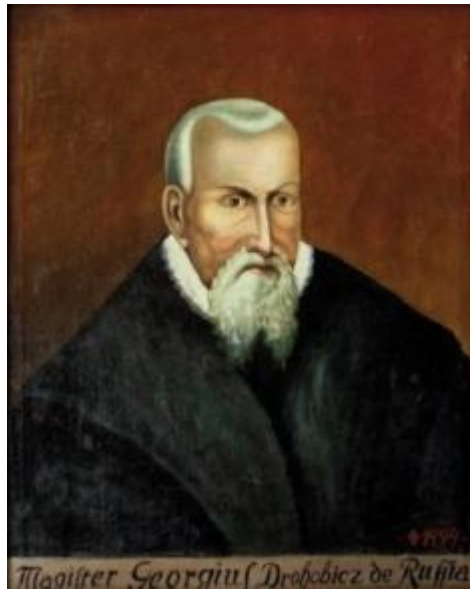
Розвиток сільського господарства й ремесел сприяв розширенню торгівлі. У містечках і селах щотижня відбувалися торги, де продавали сільськогосподарські продукти й ремісничі вироби. У великих містах раз на рік проводили великі *ярмарки*, куди з'їжджалося купецтво з України й закордону.

7. Розвиток української культури.

У XIV—XV ст. культура України розвивалася в складних умовах. Роз'єднаність українських земель, іноземне гноблення, спустошливі турецько-татарські напади - все це гальмувало процес становлення української національної культури.

Освіта. Школи існували при монастирях, церквах, але виникали і в маєтках деяких феодалів. Учителями були дяки. Навчалися діти грамоті, молитвам, церковному співу. Окремі українці здобували освіту в школах Польщі, Чехії, Німеччини. Наприклад, син ремісника з Дрогобича *Юрій Котермак (Дрогобич)* закінчив Краківський університет, потім перейшов у Болонський університет (Італія), де здобув ступінь доктора, викладав астрономію й медицину, в 1481—1482 рр. був ректором університету. Саме він є автором праці "*Прогностична оцінка поточного 1483 року*", яка є першою відомою друкованою книгою, написаною українцем. У цій книзі, окрім ненаукових астрологічних прогнозів, було поміщено відомості з географії, астрономії, метеорології, філософії, а також зроблено спробу

визначити, в межах яких географічних довгот розташовані міста Вільнюс, Дрогобич, Львів тощо.

Мал. 7. Юрій Котермак.

Література. та початок друкарства. Наприкінці XVI ст. робилися спроби наблизити книжну мову до живої народної української мови.

Зберігалася традиція літописання. У литовсько-білоруських літописах містяться цінні дані з історії українських земель. Характерна особливість літописів - наявність «повістей»- вставок, що наближаються до художніх творів.

Центрами книгописання були монастирі, що збирали під своїм дахом переписувачів, художників, проповідників, музикантів, учених.

Книги XIVст. писалися на пергаменті. В XV ст. пергамент замінив папір. Перша українська друкарня з'явилася наприкінці XV ст. у Кракові, заснував її **Швайпольт Фіоль**. Саме його вважають українським першодрукарем. У **1491 р.** він надрукував чотири богослужбові книги церковнослов'янською мовою. Вже на початку XVI ст. з'явилися книгодруки білоруса **Франциска Скорини**. У 1517 р. він надрукував "**Псалтир**", а в 1519 р. - "**Біблію руську**".

Архітектура й образотворче мистецтво України розвивалися на самобутній народній основі. У цей період церковні впливи дещо витісняються світськими елементами. В неспокійні часи XIV-XV ст. боротьби з татарами розвивалося головним чином **оборонно-замкове будівництво**. Кам'яні замки здебільшого споруджувалися на Правобережжі, у Східній Галичині, на Північній Буковині, Закарпатті (Луцьк, Володимир, Острог, Львів, Кам'янець-Подільський та ін.).

Мал. 8. Хотинський замок.

Мал.9. Меджибізький замок.

Українське малярство другої половини XIV - XVI ст. розвивалось на основі традицій і досягнень русько-візантійського малярства часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави. До середини XVI ст. розвивалось *монументальне малярство - фрески*. Протягом XV - першої половини XVI ст. активно розвивався *іконопис*. В XVI ст. українська графіка існувала у вигляді *книжкової мініатюри* та окремих елементів оздоблення книг. Серед пам'яток письма і книжкової графіки вершиною мистецтва є *Київський псалтир*, що його переписав у Києві з константинопольського рукопису XI ст. *дяк Спиридоній 1397 р.*

Мал. 10. Юрій Змієборець із Станілі,

*Мал. 11. Красівська Богоматір,
кінець XV ст.*

кінець XIV ст.

Основні терміни, поняття, імена:

1356 р. - надання Магдебурзького права Львову.

1458 р. - остаточний поділ Київської митрополії на Київську та Московську.

1490 р. - селянське повстання на Буковині та Галичині під проводом Мухи.

1491 р. - видання в Кракові Швайпольштом Фіолем перших українських друкованих книжок.

1494 р. - надання Магдебурзького права Києву.

Дрогобич Юрій – український вчений і освітній діяч, перший доктор медицини на Україні, ректор Болонського університету у 1481-1482 рр.

Магдебурзьке право – право міст на самоврядування. Вперше оформилося в XIII ст. в Магдебурзі. На території України існувало впродовж XIV – першої половини XIX ст.

Цех - професійне об'єднання ремісників для захисту своїх інтересів.

Шляхта - привілейована частина суспільства, військово-службовий стан у польській державі.

Яничари - відбірне, привілейоване турецькі піше військо у 1356-1826 рр. Формувалося з хлопців християн, яких виховували фанатичній відданості ісламу.

8. Утворення Речі Посполитої.

Передумови об'єднання. Процес об'єднання Великого князівства Литовського та Польського королівства розпочався в **1385 р.**, коли між двома державами було укладено династичну **Кревську унію**. Відтоді різноманітні угоди обговорювались та укладались близько восьми раз, в тому числі і **Городельська унія 1413 р.** Причини необхідності об'єднання носили **зовнішній характер та були зумовленими посиленням Московського князівства**, яке почало претендувати на українські та білоруські землі. Особливо виснажливим для Литовського князівства виявилась **Лівонська війна 1558-1583 рр.**, наслідки якої могли призвести до повної поразки Литви та втрати нею усіх білоруських та українських земель.

В свою чергу Польща та її політична еліта прагнули поєднати свій вплив та розширити свої володіння.

Литовські магнати, що мали панівне становище в державі, були прихильниками незалежності й погоджувалися на об'єднання **«двох рівних»** за умови існування окремого сейму й забезпечення свого привілейованого становища в державі. Натомість середня і дрібна шляхта, незадоволена пануванням магнатів, сподівалася, що внаслідок об'єднання **здобуде такі ж привілеї, якими користувалася у своїй державі польська шляхта**.

Польські магнати і шляхта в цілому підтримували ідею об'єднання обох держав. Вони вбачали в ньому можливість отримати нові землі й залежних селян. При цьому польська сторона керувалася ідеєю давньої приналежності українських земель до Польщі, від якої вони начебто були відірвані, і, відкидаючи пропозиції литовських магнатів, виступала за включення Литви до складу Польщі.

Українське шляхетство також мало свою позицію. Воно в цілому схвально ставилося до об'єднання Литви та Польщі, розраховуючи, що це допоможе надійно захистити південні рубежі від турецько-татарських нападів і припинить шляхетські наїзди (збройні напади) у польсько-українському прикордонні. Об'єднання двох держав відповідало також економічним інтересам української шляхти, оскільки через Польщу проходили торговельні шляхи до країн Західної Європи. При цьому українські князі висували **пропозицію об'єднати Польщу, Литву й Україну в одну державу на рівних засадах**, наполягали на збереженні свободи віросповідання й місцевих звичаїв. Українська дрібна й середня шляхта, що не мала таких привілеїв, як князі й магнати, виступаючи за об'єднання, сподівалася перш за все здобути рівні права з магнатською верхівкою та набути впливу на перебіг справ у державі.

Люблінський сейм 1569 р. Для вирішення питання об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського в польському місті Любліні **10 січня 1569 р.** зібрався спільний сейм представників привілейованих станів обох держав. Незважаючи на взаємні прагнення сторін дискусія тривала півроку. Представники Польщі пропонували унію, за якою Велике князівство Литовське зливалася з Польським королівством в єдину державу, своїми в Литві мали лишатися лише адміністрація та судочинство. Це змушувало литовських представників чинити опір, вони намагались якомога більше зберегти свою державу. Але поляки скористались відсутністю єдності в литовсько-руському таборі, король **Сигізмунд II Август** спираючись на підтримку дрібної та середньої шляхти, у **березні 1569 р.** видав **універсал про приєднання Підляшшя й Волині до Польського королівства, зрівнявши**

місцеву шляхту у правах з польською. Це змусило литовсько-руську делегацію повернутись до переговорів.

І вже 1 липня 1569 р. в Любліні було укладено унію про об'єднання Польського королівства й Великого князівства Литовського у федеративну державу «двох народів» Річ Посполиту (дослівно — республіку).

Мал. 12. Ян Матейко. Люблінська унія, 1569 р.

Короля Речі Посполитої спільно обирала на сеймі польська й литовська шляхта. Польща й Литва зберігали окреме законодавство, судову систему, центральний і територіальний уряди, військо і фінанси. Проте *в Литві власний сейм був ліквідований, і вона втратила право на окремі зовнішні відносини з іншими державами. Литовська, українська й польська шляхта зрівнювались у правах* та отримували право на володіння маєтками на всій території Речі Посполитої. Ліквідовувались митні кордони, запроваджувалась єдина грошова одиниця.

Мал. 14. Українські землі в складі Речі Посполитої.

Воєводства поділялися на повіти, де адміністративна й судова влада зосереджувалася у призначуваних королем старост. У воєводствах і повітах для вирішення місцевих питань, обрання депутатів на загальнодержавний **Вальний (загальний) сейм** періодично скликалися **шляхетські сеймики**.

Зміни в законах, що сталися після Люблінської унії закріплювалися **Третім Литовським статутом 1588 р.** Цей кодекс діяв на території Великого князівства Литовського та українських землях, які були у складі Речі Посполитої. За цим кодексом **селяни, які прожили на землі феодала понад 10 років, ставали кріпаками**. Феодали одержували право розшуку й повернення селян-утікачів протягом 20 років.

Передача українських земель після Люблінської унії під владу поляків призвела до **нової хвилі колонізації** незаселених українських земель. Польський король на вигідних умовах роздавав вірним йому особам великі ділянки неосвоєних земель на території України. Щоб заохотити їх заселення шляхта звільняла на 10-20 р. поселенців від сплати повинностей та засновувала слободи; переселяла своїх селян з внутрішніх районів Речі Посполитої; будували укріплені замки та розміщувала в них військові залоги. Для посилення обороноздатності краю польським королем було створено **кварцяне військо**, яке утримувалося за четверту частину прибутків з королівських маєтків. Такі дії призвели до швидкого заселення пустуючих на Правобережжі земель та виникнення великих магнатських земельних володінь.

Після інкорпорації українських земель до складу Речі Посполитої **активізувався процес денаціоналізації українського народу**, який відбувався у формі полонізації. Винятково важливу роль у цьому плані відігравала католицька церква, яка прагнула збільшити кількість своїх прихильників на українських землях. Інструментом **окатоличення** була єзуїтська система освіти, яка сприяла прилучення українців до кращих традицій західноєвропейської науки, але водночас була засобом денаціоналізації.

Важливе значення в цьому контексті належить **Берестейській церковній унії 1596 р.**, сутність якої полягає в тому, що за підтримки польської влади утворилась нова українська церква - **греко-католицька**.

10. Соціально-економічний розвиток

Соціальна структура українського суспільства мала становий характер. Основними станами в тогочасній Україні були **шляхта, духівництво, міщани й селяни**. За своїми правами стани поділялися на привілейовані, напівпривілейовані та непривілейовані.

Вершину панівного стану — *шляхти* — посідали удільні князі Рюриковичі і Гедиміновичі. Вони становили замкнену групу, до якої не можна було увійти завдяки заможності чи найвищим державним посадам. Князівські роди поділялися на «княжат головних», до яких належали *Острозькі, Заславські, Сангушки, Чарторийські, Корецькі, Гольшанські, Дубровицькі, і «княжат повітовників»*. Перші не підлягали дії місцевої адміністрації, мали право входити до великокнязівської ради й вирушати у військові походи зі своїми загонами під родовими гербами. їм належали спадкові землеволодіння, де вони мали право й на своїх підданих, установлювати податки й повинності, надавати підлеглим землю за умови несення служби. Другі таких прав привілеїв не мали, а їхні збройні загони виступали у складі повітового ополчення, підпорядкованого місцевій адміністрації.

Мал. 15. Князь Василь-Костянтин Острозький

До *панів* належала заможна шляхта, яка не мала князівських титулів, але вирізнялася давністю походження, спадковим землеволодінням і певними привілеями.

До середньої і дрібної шляхти належали *зем'яни, панцирні слуги й бояри*. Це верства, представники якої здобували шляхетство і право на володіння, відбуваючи військову (боярську) службу зі своїми загонами кіннотників або особисто.

Привілейованим станом українського суспільства було *духівництво*, що становило майже десятину всього населення. Воно поділялося на вищих церковних ієрархів (митрополит, єпископи, архієпископи таїн.), які обіймали свої посади лише за дозволом великих князів литовських і польських королів, та нижче парафіяльне.

До напівпривілейованого стану належало **міщанство**, що мало привілеї на міське самоврядування, окремий становий суд, заняття ремеслами й торгівлею. Проте міщани були також зобов'язані сплачувати податки, виконувати повинності на користь приватних власників міст або держави. Найзаможнішою частиною населення міст був **патриціат**, що складався з найбагатших купців, лихварів ремісників. До **бюргерства**, або середньої за рівнем заможності частини міщанства, належали цехові майстри й більшість купецтва. Основою соціальної піраміди міського населення був **плебс**, який складався з дрібних ремісників і торговців.

Переважну більшість населення українських земель (**близько 80 %**) **складало селянство**, що було непривілейованим станом. За своїм правовим становищем воно поділялося на **«непохожих» (або «отчичів»)** і **«похожих» (або «вільних»)** **селян**. Правом безперешкодного переходу від одного землевласника до іншого користувалися лише останні. «Непохожі» селяни примусово й безоплатно працювали в господарстві пана.

За характером виконуваних повинностей селяни поділялися на три групи. **Слуги** були особисто вільними селянами, які за службу своєму володарю отримували землю і звільнялися від інших повинностей. Від селян-слуг походили деякі дрібні шляхтичі. Більшість селянства становили **данники**. Це були вільні селяни, які сплачували державі данину (чинш). **Тяглими** селянами називали тих, які не мали власної землі й за користування землею пана відбували повинності на користь держави або землевласників зі своїм «тяглом» (робочою худобою). Вони були як вільними, так і прикріпленими до своїх наділів.

Із представників різних верств населення формувався міжстановий соціальний прошарок **козацтва**, яке займалося степовими промислами і боролось з татаро-турецькими нападниками.

Поширенню фільваркової системи господарювання на українських землях у складі Великококнязівства Литовського сприяло здійснення заходів за **«Уставом на волоки»**, підписаним польським королем і великим князем литовським **Сигізмундом II Августом (1557 р.)**. Згідно з документом **усі земельні володіння великого князя вимірювалися й ділилися на однакові ділянки — волоки. Найкращі орні землі відводилися під великокнязівські фільварки, решта розподілялась між селянами**. Тяглові селяни з усіма дорослими членами своєї родини за користування волокою мали відпрацьовувати два дні панщини у фільварку.

Волочна реформа зруйнувала давню форму користування землею сільською громадою й замінила її наподвірну. Збільшилися повинності селян, обмежилися їхні права переходу. Селян фактично позбавили права користуватися лісами, зменшили площу земель спільного користування

(пасовиська, луки). У другій половині XVI ст. волочна система землекористування була поширена на землі шляхти і церкви.

Основні терміни, поняття, імена:

1556-1561 р. - створення Пересопницького Євангелія.

1556 р. - заснування князем Д. Вишневецьким на о. Малій Хортиці першої Січі.

1557 р. - видання "*Уставу на волоки*", який фактично призвів до закріпачення селян.

1569 р. - Люблінська унія. Утворення Речі Посполитої.

1596 р. - Берестейська церковна унія. Утворення уніатської (греко-католицької) церкви.

Люблінська унія - акт про об'єднання Великого князівства Литовського з шляхетською Польщею у федеративну польсько-литовську державу Річ Посполиту, який було оформлено 1 липня 1569 р. на сеймі у Любліні.

Магнат - багатий землевласник, аристократ, представник еліти Речі Посполитої.

Острозький замок - резиденція князів Острозьких впродовж XIV-XVI ст. Замок побудований на вершині 20-метрового пагорба над долиною ріки Вілії, в районному центрі Острог, Рівненської області. До ансамблю замку входять сьогодні чотири будівлі: житлова оборонна вежа - "Вежа мурована", Богоявленська церква, башта Нова та дзвіниця більш пізньої забудови.

Сейм - найвищий виборний орган законодавчої влади у Речі Посполитій.

Фільварок - велике багатогалузеве господарство, де вирощували, переробляли сільськогосподарську продукцію, що призначалася виключно для збуту.

Федоров Іван - український першодрукар. В 1573 р. у Львові створив власну друкарню, в якій у 1574 р. надрукував "Апостол" і "Буквар" ("Граматику"). Згодом перейшов на службу до князя К.Острозького для якого створив Острозьку друкарню. У 1581 р. видав Острозьку Біблію. Помер та похований у Львові.

Ясир - бранець, захоплений в полон татарами або турками у сусідніх християнських країнах впродовж XV - XVIII ст.

